

गाउँको माया कथाको भाषिक शैली

सोमप्रसाद गर्तौला

विद्यावारिधि शोधार्थी, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

Corresponding: subham2073@gmail.com

Article History

Received

22nd February, 2024

Revised

21st April, 2024

Accepted

28th June, 2023

लेखसार

प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेख इस्मालीद्वारा लिखित 'गाउँको माया' कथामा प्रयुक्त भाषिक शैलीको विश्लेषणमा केन्द्रित छ। यस लेखमा पुस्तकालयीय अध्ययनकार्यबाट सामग्री सङ्कलन गरी गाउँको माया कथालाई प्राथमिक सामग्री तथा भाषिक शैलीसम्बद्ध सैद्धान्तिक पुस्तकहरूलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा लिई वर्णनात्मक तथा आवश्यकताअनुसार विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ। विश्लेष्य कथा साहित्यिक विधा भएकोले मानक व्याकरणका मान्यताभन्दा बाहिर कलात्मक ढङ्गबाट भाषिक शैलीशिल्पअन्तर्गत रहने चयन (पर्यायवाची चयन, व्यावहारिक चयन, व्याकरणिक चयन, शैलीय चयन, विशिष्ट पारिभाषिक चयन र वाक्यात्मक चयन) तथा अग्रभूमीकरण (विचलन र समानान्तरता) ले कथाको प्रस्तुतिलाई प्रभावकारी बनाउँदै कथामा रोचकता थपेको पाइएको छ। कथाको अभिव्यक्तिमा आलङ्कारिक भाषा, विचलनयुक्त भाषाशैली, वर्णात्मक समानान्तरता तथा स्थानीय भाषाको प्रयोगले कथाले व्यक्त गर्न खोजेको सन्देश स्पष्ट हुन पुगेको पाइएको छ, भने प्रस्तुत अध्ययनले कथामा प्रयुक्त भाषिक शैली तथा प्रस्तुतिले गर्दा कथा सम्प्रेष्य र प्रभावकारी बनेको निष्कर्षसमेत प्रस्तुत गरेको छ।

शब्दकुञ्जी : अग्रभूमीकरण, आर्थी विचलन, चयन, भाषिक शिल्प, वर्णात्मक समानान्तरता

विषय परिचय

इस्माली (२०१२) द्वारा लिखित 'गाउँको माया' कथा *माछो माछो भ्यागुतो* (२०५२) कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छ। यस कथामा समाजका निम्नवर्गका मानिसहरूमाथि उच्चवर्गका मानिसबाट भएको दमन र शोषणलाई देखाउँदै त्यसको प्रतिरोधी चेतना निम्नवर्गमा सल्बलाउन थालेको प्रगतिशील विचार प्रस्तुत भएको छ। उच्चवर्ग र निम्नवर्गविच द्वन्द्व देखाइएको यस कथामा तराईको पिछडिएको समाजलाई परिवेशको रूपमा लिइएको छ। यसै सामाजिक परिवेशभित्रको भाषिक पहिचानलाई समेत कथामा प्रस्तुत गर्दै कथाकार इस्मालीले नवीन भाषिक शिल्पको प्रयोगद्वारा कथालाई सम्प्रेषणीय बनाउने कार्य गरेको देखिन्छ।

प्रस्तुत 'गाउँको माया' कथामा भाषिक प्रयुक्तिको विशिष्टता भेट्न सकिन्छ। कुनैपनि रचनालाई आकर्षणयुक्त र प्रभावकारी बनाउनका लागि भाषिक शैलीको विशिष्ट भूमिका हुन्छ। यस्तो भाषिक शैलीको प्रयोग

साहित्यिक रचनाअनुसार तथा रचनाकारअनुसार फरक हुन्छ। भाषिक शैलीले नै साहित्यिक रचनाको मूल्य निर्धारण गर्न सहज हुने भएकोले यसलाई साहित्यिक रचनाको प्रमुख तत्व मानिन्छ। भाषिक शैलीको वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने शास्त्र शैलीविज्ञान हो। शैलीविज्ञानका विविध पक्षमध्ये चयन तथा अग्रभूमीकरणलाई आधार बनाएर भाषाशैलीको अध्ययन गरिन्छ। चयनका दृष्टिले यस कथामा व्यावहारिक चयन, व्याकरणिक चयन, शैलीय चयन, विशिष्ट पारिभाषिक चयन र वाक्यात्मक चयन तथा अग्रभूमीकरणअन्तर्गत विचलन र समानान्तरताको प्रयोगका कारण कथा सम्प्रेष्य बनेको छ। भाषिक शैलीका कारण विशिष्ट उद्देश्यपूर्ति गर्न सफल रहेको प्रस्तुत 'गाउँको माया' कथामा प्रयुक्त भाषिक शैलीको अध्ययन प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेखमा गरिएको छ।

अध्ययन विधि

इस्मालीको 'गाउँको माया' कथामा भाषिक शैलीको अध्ययनसँग सम्बन्धित भएर गरिएको प्रस्तुत अनुसन्धानका लागि पुस्तकालयीय अध्ययनकार्यलाई आधार बनाइएको छ। यसका लागि प्राथमिक स्रोतका रूपमा 'गाउँको माया' कथालाई चयन गरिएको छ। साहित्यमा प्रयुक्त भाषिक शैलीलाई आधार बनाएर साहित्यिक रचनाको विश्लेषण गरिने हुँदा द्वितीयक स्रोतका रूपमा विभिन्न विद्वानहरूका भाषिक शैलीसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक सामग्री तथा पुस्तकहरूलाई उपयोग गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य 'गाउँको माया' कथाको भाषिक शैलीको अध्ययन भएको हुँदा यससम्बन्धी सैद्धान्तिक सामग्रीलाई आधार बनाएर विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्नका लागि निगमनात्मक तथा आवश्यकताअनुसार आगमनात्मक अध्ययनविधिको उपयोग गरिएको छ।

सामग्री विश्लेषणका आधार

कुनै पनि साहित्य रचनाका लागि आवश्यक पर्ने प्रमुख माध्यम भनेको भाषा हो। भाषाको प्रयोगबाट नै लिखित वा मौखिक साहित्य निर्माण हुन्छ। खास प्रयोजनका लागि भाषाको प्रयोग गरिने हुँदा प्रयोग गरिएको भाषाले कुनै न कुनै कार्य गर्दछ। प्रयोक्ताको अभिप्रायलाई स्रोतासमक्ष पुऱ्याउनु नै भाषाको मुख्य कार्य हो (गौतम, २०४९, पृ. १९)। तसर्थ साहित्य रचना पनि विशेष प्रयोजनका लागि गरिएको हुन्छ। जुन साहित्य पाठकसम्म सञ्चारित हुनका लागि भाषाको प्रयोग अनिवार्य हुन जान्छ। भाषाको प्रयोग हुँदैमा साहित्य रचना भने हुँदैन। साहित्यिक रचना निर्माणका लागि भाषामा ध्वनिव्यवस्था, शब्दव्यवस्था, व्याकरणव्यवस्था तथा अर्थव्यवस्था (लुइटेल्, २०६२, पृ. ६६-६७) हुनु जरुरी हुन्छ। यसरी भाषिक संरचना तयार भएपछि यससँगै भाषाप्रयोगको विशिष्ट शैली पनि अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ। यस्तो शैलीको प्रयोग गर्दा चयन, अग्रभूमीकरण, समानान्तरता तथा प्रयुक्त विविधता (लुइटेल्, २०६२, पृ. ६८-११९) ले भाषालाई मधुर, लयात्मक, गेयात्मक तथा विशिष्ट अनुभूतियुक्त बनाउँदछ। भाषाको प्रयोग गर्दा यसका कोटिहरूलाई पनि ध्यान दिनु जरुरी हुन्छ। व्यवस्थापरक व्याकरणमा भाषाको वर्णन तथा विश्लेषणका निम्ति आधारस्वरूप एकाइ, संरचना, वर्ग र व्यवस्था गरी यसका चार कोटिहरू (बन्धु, २०५३, पृ. १२८) रहेका छन्। यी कोटिहरूले विभिन्न आकारका रूपात्मक अवयवहरू, शृङ्खलित व्याकरणिक नियम, एकअर्काको सम्बन्धमा आउने शब्दहरूको रूपात्मक एकाइ तथा भाषाको वर्णनका निम्ति आधारस्वरूप रहने व्यवस्था (बन्धु, २०५३, पृ. १२८-१३३) लाई बुझाउँछन्। यसआधारमा भाषाको शैली चयन गर्न सकिन्छ। भाषाको शैलीगत चयन गर्दा पर्यायवाची शब्दको चयन, व्यावहारिक भाषिक शब्द चयन, व्याकरणिक भाषा चयन, भाषिक प्रयुक्तको शैलीय चयन, विशिष्ट पारिभाषिक शब्द चयन तथा वाक्यात्मक चयनले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ (लुइटेल्, २०६२, पृ. ७२-७३)। साहित्यमा भाषाको प्रयोग गर्दा यसरी शैलीगत चयनलाई ध्यान दिँदा भाषिक संरचनामा विशिष्टता भल्कने देखिन्छ।

साहित्य लेखनमा भाषिक शैलीले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ। साहित्यमा प्रस्तुत विचार वा भाव पाठकसमक्ष पुऱ्याउनु शैलीले विशेष योगदान दिन्छ। भाषालाई साहित्यमा प्रयोग गर्दा त्यसको शैलीले प्रभाव पार्ने हुँदा कलापरक दृष्टिका आधारमा भाषाविज्ञानको सहयोगबाट साहित्यको शैलीपरक अध्ययन गर्ने कार्य शैलीविज्ञानले गर्दछ (नेपाल, सन्. २००९, पृ. ५१)। यसले साहित्यमा प्रयुक्त भाषिक शिल्पको बाह्य र आन्तरिक पक्षलाई सूक्ष्मरूपमा अध्ययन गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ। लक्ष्मणप्रसाद गौतमले भाषाको शैलीलाई चिनाउने क्रममा विचलनको चर्चा गरेका छन्। उनले भाषिक शैलीमा प्रयोग गरिने विचलनअन्तर्गत कोशीय विचलन, व्याकरणिक विचलन, आर्थी

विचलन, भाषिकागत विचलन, प्रयुक्त विचलन तथा लेखिमिक विचलन (गौतम, २०६६, पृ. ५३६-५५२) को चर्चा गरेका छन्। त्यस्तै उनले भाषाशैलीय निर्माणका लागि समानान्तरताको प्रयोगको समेत आवश्यकता रहेको औल्याएका छन् (गौतम, २०६६, पृ. ५५३)। नेपाली भाषाको प्रयोगको क्रममा सुरुवाती चरणदेखि नै विभिन्न शैलीको उपयोग भएको पाइन्छ। नेपाली अभिव्यक्तिमा बिना परिश्रम गेयात्मक मिठास र आकर्षण पैदा हुन्छ। ... जुनसुकै लयमा पनि गेयात्मक व्याप्ति र काव्यात्मक अनुभूति पाइनु यस भाषाको प्रमुख आकर्षण हो (नेपाल, २०५३, पृ. १८७-१८८)। स्वतस्फूर्त शैली निर्माण हुने भाषामा अभिव्यक्तिका विभिन्न ढाँचाको प्रयोग गरिनु स्वाभाविक देखिन्छ। यस्ता ढाँचा नै शैलीको रूपमा स्थापित भएको पाइन्छ। गद्य वा पद्यमा गरिने अभिव्यक्तिको ढाँचागत अभिलक्षणलाई शैली भनिन्छ। कुनै पनि भनाइ वा काम गराइको तरिका शैली हो। कृतिगत सन्दर्भमा लेखकीय अभिव्यक्तिको तरिका वा ढाँचालाई शैली भनिन्छ। यसले साहित्यिक कृति लेखिने तरिका वा लेखकले आफ्ना भाव वा विचारलाई पाठक सामु अभिव्यक्त गर्दा प्रयोग गर्ने ढाँचालाई जनाउँछ (लुइटेल्, २०६०, पृ. ११३)। जोनाथन कुलरले साहित्य एक विशेष प्रकारको भाषा भएकाले यसमा विशिष्ट भाषिक शिल्पको प्रयोग गरिएको हुन्छ (कुलर, सन् १९९७, पृ. ५५) भनेका छन्। यस आधारमा साहित्य रचनामा भाषिक विन्यास अनिवार्य महत्व हो। जसले साहित्यलाई उच्चता प्रदान गर्दछ। साहित्यका विविध विधामध्ये पुरानो विधा कथाको भाषिक विन्यासलाई चिनाउने क्रममा कृष्णप्रसाद घिमिरेले कथाकारले जुन व्याकरणिक संरचनामा ध्वनि, पद, पदावली, उपवाक्य र वाक्य प्रयोग गरी साहित्यिकता प्रदान गर्दछन्, त्यसैलाई भाषिक विन्यास भनिन्छ (घिमिरे, २०७१, पृ. ३) भनेका छन्। प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेखमा उपर्युक्त सैद्धान्तिक पक्षको सापेक्षतामा भाषिक शैलीको अध्ययन गरिएको छ। जसमा शैलीशिल्पान्तर्गत रहने चयन (पर्यायवाची चयन, व्यावहारिक चयन, व्याकरणिक चयन, शैलीय चयन, विशिष्ट पारिभाषिक चयन र वाक्यात्मक चयन) तथा अग्रभूमीकरण (विचलन र समानान्तरता) लाई आधार मानी 'गाउँको माया' कथाको भाषिक शैलीको अध्ययन गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ।

सामग्री विश्लेषण

इस्मालीको 'गाउँको माया' कथामा भाषिक शैलीको प्रयोग विशिष्टताका साथ भएको पाइन्छ। यस कथामा चयन र अग्रभूमीकरणबाट निर्मित भाषिक शैलीको अध्ययन यहाँ गरिएको छ :

चयन

कथाकारले आफ्ना कथालाई स्तरीय र प्रभावकारी बनाउनका लागि भाषामा आफ्नो भिन्न प्रकारको भाषिक शैलीको प्रयोग गर्दछन्। त्यस्तो शैली प्रयोग गर्ने क्रममा चयनले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ। भाषिक शैलीको प्रयोगमा चयनान्तर्गत ध्वनि चयन, पर्यायवाची चयन, व्यावहारिक चयन, व्याकरणिक चयन, शैलीय चयन, विशिष्ट पारिभाषिक चयन र वाक्यात्मक चयन (लुइटेल्, २०६२, पृ. ७२-७३) लाई महत्व दिइएको पाइन्छ। 'गाउँको माया' कथामा पनि भाषिक शैलीको प्रयोग गर्ने क्रममा चयनलाई महत्व दिइएको देखिन्छ। चयनका विविध पक्षको प्रयोगले भाषिक शैली केकस्तो छ, भनी यहाँ अध्ययन गरिएको छ।

ध्वनि चयन

'गाउँको माया' कथामा ध्वनि चयन महत्वका साथ भएको पाइन्छ। ध्वनि चयनले भाषिक अभिव्यक्तिमा विशिष्ट भाव प्रदान गर्दछ। त्यसैले ध्वनिको चयन यस कथामा प्रयोग भएको छ। यसका लागि निम्नानुसार लिखित कथानकको साक्ष्यलाई अध्ययन गर्न सकिन्छ :

'म लगभग गाउँको नजिक आइपुगिसकेको थिएँ। चैते बतास उन्मुक्त भई छारो उडाउँदै थियो। घाम लगभग चर्कदै थियो र म, कृष्ण, गाउँ पुग्ने लालसामा एकोहोरो एकसुरमा तर्कनाहरूबिच रम्दै धुलौटे सडक नाप्दै थिएँ (पृ. ३५)।'

प्रस्तुत कथनमा ध्वनिको विशिष्ट चयन भएको छ । यहाँ 'ऐ' ध्वनिको प्रयोगले कथनलाई लयात्मक तथा भावात्मक बनाएको छ । 'चैते', 'उडाउँदै', 'चकँदै', 'रम्दै' तथा 'नाप्दै' जस्ता समान ध्वनिको निकटवर्ती प्रयोगले कथनलाई विशिष्ट भावयुक्त बनाएको छ ।

पर्यायवाची चयन

कथाको भाषिक अभिव्यक्तिमा पर्यायवाची चयनले शब्दको तहमा प्रभाव पारेको हुन्छ । यसरी चयन गरिएका पर्यायवाची शब्दले ध्वनिमा पनि विशेष भूमिका खेल्छ । कुनै शब्दका उस्तैउस्तै खाले अर्थ दिने शब्दस्तरीय विभिन्न विकल्पहरूमध्ये कुनै एउटाको छनौटलाई पर्यायवाची चयन भनिन्छ (लुइटेल्, २०६२, पृ. ७२) । जसले नम्र ध्वनिको सट्टा कठोर ध्वनियुक्त शब्द चयन गर्न वा कठोर ध्वनिको सट्टा नम्र ध्वनिको चयन गर्न र अभिव्यक्तिलाई विचारानुसार र परिस्थितानुसार प्रस्तुत गर्न सहज बनाउँछ । यस्तो पर्यायवाची शब्द चयनले भाषिक शैलीको रूपात्मक पक्षलाई देखाउने हुँदा यो विशेष गरी शब्दको तहमा रहन्छ । 'गाउँको माया' कथामा यस्ता पर्यायवाची चयनलाई उपयोग गरेको पाइन्छ । कथामा प्रयुक्त 'नौटङ्की-नाटक (पृ. ३४), चिट्ठी-पत्र (पृ. ३४), खेत-कोला (पृ. ३६), बरस-वर्ष (पृ. ३७)' जस्ता पर्यायवाची चयनले यस कथामा रूपपक्ष सबल बन्न पुगेको देखिन्छ ।

व्यावहारिक चयन

भाषिक शैलीमा व्यावहारिक चयन भन्नाले एउटा भाषिक अभिव्यक्तिको विकल्पमा अर्कै प्रकारको भाषिक अभिव्यक्तिलाई बुझाउँछ । यसले भाषिक प्रयोगको वैकल्पिक रूपको प्रस्तुतिलाई बुझाउने भएकाले यसलाई व्यावहारिक चयन भनिएको हो कुनै शब्दका उस्तैउस्तै खाले अर्थ दिने शब्द तथा वाक्यस्तरीय विभिन्न विकल्पहरूमध्ये कुनै एउटाको छनौटलाई व्यावहारिक चयन भनिन्छ (लुइटेल्, २०६२, पृ. ७२) । 'गाउँको माया' कथामा यस्तो प्रकारको चयन भएको पाइन्छ । जसले भाषिक शैलीलाई उत्कृष्ट बनाउन सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ । कथामा प्रयोग गरिएका 'ओरहा (पृ. ३५), किशोरवयी (पृ. ३५), स्कुल (पृ. ३५), लड्गोटिया (पृ. ३५), क्रीतदास (पृ. ३६), बनी (पृ. ३७)' जस्ता शब्दहरूको व्यावहारिक चयन गरिएको यस कथामा 'जै रामजीकी, किसन भाइ !' (पृ. ३५) 'गाई चरवाहा टुअर टापर, भैंस चरवाहा चोर । बकरी चरवाहा छिनरछानर, ताके चारू ओर' (पृ. ३५), 'डिभाइड एन्ड रूल' (पृ. ३६), 'जब उतर गए रण पे तो पिछे हट्ना क्यों ?' (पृ. ३७) जस्ता व्यावहारिक चयनले कथाको भाषिक शैली उत्कृष्ट र सम्प्रेष्य बन्न पुगेको पाइन्छ ।

व्याकरणिक चयन

मानक नियमलाई आधार मानेर भाषिक व्यवस्थालाई कायम राख्न व्याकरणका विभिन्न तहगत अवस्था तथा विकल्पमध्येबाट गरिने चयन नै व्याकरणिक चयन हो । यसप्रकारको चयनमा स्वीकार्य रूप र अस्वीकार्य रूपको निकर्णाल (लुइटेल्, २०७२, पृ. ७२) गर्नुपर्ने हुन्छ । जसले भाषिक प्रयोगको शैलीलाई व्यवस्थित बनाउन सहयोग गर्दछ । यस आधारमा हेर्दा 'गाउँको माया' कथामा व्याकरणिक चयन भएको पाइन्छ । जसले कथाको अभिव्यक्तिको शैलीगत पक्षलाई बलियो पारेको देखिन्छ । कथामा 'एक समय गाउँका यी घटना, भीडभाड, चहलपहलहरूको म प्रत्यक्षदर्शी थिएँ (पृ. ३४)' तथा 'चलाख छ कुरो चाँडै टिप्छ । स्कुल पठाइदिनुस्, भविष्य राम्रो हुन्छ (पृ. ३५)' जस्ता स्वीकार्य तथा 'आऊ, बसौँ स्याँहालमा एकछिन (पृ. ३५)', 'यसपछि हामी छुट्टियौँ-भरे भेट्ने वाचामा (पृ. ३६)' जस्ता अस्वीकार्य व्याकरणिक चयन भएको पाइन्छ । यसरी अध्ययन गर्दा यस कथामा स्वीकार्य तथा अस्वीकार्य व्याकरणिक चयनको प्रयोग भएको देखिन्छ ।

शैलीय चयन

लेखकले आफ्नो साहित्यिक रचनामा कुनै प्रसङ्ग बुझाउन वा व्यक्त गर्न समान अर्थ तर भिन्न शब्दशैलीको प्रयोग गर्नु शैलीय चयन हो । कथाकारले आफ्ना कथामा कथ्य, प्रसङ्ग र सन्दर्भसँग सम्बन्धित विकल्पहरूको छनौट गर्नुलाई शैलीय चयन भनिन्छ (लुइटेल्, २०६२, पृ. ७२) । यस्तो चयनले साहित्यको महत्व बढाउन भूमिका खेल्छ । 'गाउँको माया' कथामा शैलीय चयनको उपयोग यथेष्ट रूपमा गरिएको पाइन्छ, जस्तै : 'आजकाल गाउँमा तीन पाटी भयो, किस्ना (पृ. ३६) ।' जस्ता शैलीय चयन कथामा भएको पाइन्छ । कथन प्रसङ्गले तीन पाटीको अर्थ 'मालिकहरूको समूह, ज्यालाका लागि आन्दोलन गर्ने समूह र वर्गीय आन्दोलन भड्काई व्यक्तिगत स्वार्थ पूरा गर्ने

समूह' हो। यस्तै यस कथामा 'तिम्रो पाखुरीले यो खोलाको धारलाई त फर्काउँछ, भने गाउँको इज्जत माथि नउठाउला त ...?' जस्ता शैलीय चयनले कथामा केही क्लिष्टता बनाएको पाइए पनि कथालाई रोचक र सम्प्रेष्य बनाएको छ।

विशिष्ट पारिभाषिक चयन

सिर्जनात्मक रचनामा उक्त कृति वा सङ्कथनको विषयक्षेत्रअनुसार आवश्यक पर्ने शब्दको छनौट नै विशिष्ट पारिभाषिक चयन हो। कथामा यस्तो शब्दले विषयअनुसार भिन्नभिन्न अर्थ दिन सक्छ र त्यस्तो अर्थ परिभाषा दिएर मात्र पहिचान गर्न सकिन्छ। यस कथामा विशिष्ट पारिभाषिक चयन भएका शब्दहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ। जुन शब्दहरूले भाषिक शैलीलाई उत्कृष्ट बनाएको देखिन्छ। जसले भाषाको रूपपक्ष भन्दा अर्थपक्षलाई बढी प्रभाव पारेको छ। 'ओराहा (पृ. ३५), हली ((पृ. ३५), डिभाइड एन्ड रूल (पृ. ३६), हडताल (पृ. ३७), नाटक (पृ. ३७)' जस्ता पारिभाषिक चयनले यस कथाको भाषिक शैलीलाई अझै बलियो बनाएको पाइन्छ।

वाक्यात्मक चयन

सर्जकको सिर्जनामा वाक्यस्तरीय विभिन्न विकल्पहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ। त्यस्ता विकल्पहरूको छनौट नै वाक्यात्मक चयन हो। यसअन्तर्गत रूपान्तरणात्मक चयन र वाक्यीय ढाँचागत चयन दुवै आउँछन् (लुइटेल्, २०६२, पृ. ७३)। रूपान्तरणात्मक चयनमा आधारभूत वाक्यको आन्तरिक संरचनालाई विभिन्न बाह्य संरचनामा परिवर्तन गरी छनौट गरिएको हुन्छ। कथामा प्रस्तुत भएका वाक्यात्मक चयनअन्तर्गत भाषिक सङ्कथनलाई उदाहरणार्थ यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

'एकपटक स्वयम् परिछनले पनि, सायद मेरो भाइद्वारा नै हुन सक्छ, लेखाएर पठाएथ्यो...(पृ. ३४)',
'सुनेर सहसा म भस्केँ (पृ. ३५)',
'आऊ, बसौँ स्याँहालमा एकछिन (पृ. ३५)',
'यहींनिर कुवा छ, गत सालको वर्षामा मूल फुटेको (पृ. ३६)।'

माथिका कथांश वाक्यात्मक चयन हुन्। यी वाक्यात्मक चयनले शाब्दिक भन्दा पनि अर्थगत महत्व बोकेका हुन्छन्। समाख्यानात्मक शैलीमा व्यक्त वाक्यात्मक चयनले कथाकारले व्यक्त गर्न खोजेको विचार वा भावलाई विशिष्ट शैलीमा प्रस्तुत गर्दछ। त्यसैले माथि उदाहरणार्थ प्रस्तुत वाक्यात्मक चयनमा पनि अर्थ वा भाव व्यक्त गर्नका लागि विशिष्ट भाषिक शैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ। जसले भाषिक शैलीलाई सरल र सहज देखाएको छ।

अग्रभूमीकरण

अग्रभूमीकरण शब्दले अभिव्यक्तिको कुनै अंशमा विशेष महत्व दिने शैलीय उपकरणलाई जनाउँछ। विशेष गरी पाठकको ध्यान आकर्षित गर्ने गरी नवीन तथा विशिष्ट ढङ्गबाट गरिने भाषिक प्रयोग नै अग्रभूमीकरण हो। सिर्जनात्मक रचनामा अग्रभूमीको सिर्जना गर्न विचलन र समानान्तरताले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन्। यी दुईबिना कुनै पनि कृतिमा अग्रभूमीको सिर्जना नहुने हुँदा कृतिले विशिष्ट स्थान पाउन सक्दैन (लुइटेल्, २०६२, पृ. ९०)। 'गाउँको माया' कथामा भाषिक शैलीको प्रयोगका क्रममा अग्रभूमीकरणको उचित उपयोग गरिएको पाइन्छ। अग्रभूमीकरणअन्तर्गत रहने विचलन र समानान्तरताले कथामा प्रयुक्त भाषिक शैलीलाई देखाएको छ। यहाँ यस कथामा अग्रभूमीअन्तर्गत रहेका भाषिक विचलन र समानान्तरताको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ :

विचलन

भाषिक नियम, व्यवस्था र भाषाको मानक रूपमा गरिएको अतिक्रमण नै विचलन हो। विचलनलाई व्यतिक्रम वा विपथनका नामबाट समेत चिनिने हुँदा यसले सामान्यतया भाषाका मानक रूपको अतिक्रमण एवम् उल्लङ्घनलाई जनाउँछ (लुइटेल्, २०६२, पृ. ७९)। विचलन भाषाका धेरै एकाइहरूमा विभिन्न प्रकारले हुन सक्ने हुन्छ। नेपाली काव्य क्षेत्रमा भने कोशीय विचलन, व्याकरणिक विचलन, लेखिमिक विचलन, आर्थी विचलन, भाषिकागत विचलन र प्रयुक्त विचलन (गौतम, २०६६, पृ. ५३७) बढी देखिन्छ। 'गाउँको माया' कथामा पनि विचलनयुक्त प्रयोग पाइन्छ। यस आलेखमा उपयुक्त विचलनमध्ये कथामा पाइएका निम्नलिखित विचलनको अध्ययन गरिएको छ :

(क) कोशीय विचलन

कोशीय शब्द भनेको शब्दकोशमा प्रविष्ट शब्द हो । 'भाषाविशेषमा प्रचलित अथवा शब्दकोशमा समाविष्ट शब्दभन्दा भिन्न नयाँ शब्दको निर्माण र प्रयोगलाई कोशीय विचलन भनिन्छ (लुइटेल, २०६२, पृ. ८१) । यो शब्दनिर्माण प्रक्रियाको सामान्य र परम्परागत तरिकाभन्दा भिन्दै असामान्य तरिका हो । 'गाउँको माया' कथामा यस्ता कोशीय विचलनयुक्त शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसले कथात्मक अभिव्यक्तिलाई महत्वका साथ प्रस्तुत गर्न सहयोग गरेको देखिन्छ । कथामा 'स्याँहाल (पृ. ३५), चरवाहा (पृ. ३५), टुअर टापर (पृ. ३५), कोला (पृ. ३६), एका (पृ. ३७), गोला (पृ. ३८)' जस्ता कोशीय विचलनयुक्त शब्दहरूको प्रयोगले कथालाई व्यावहारिक र सरल बनाउन सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

(ख) व्याकरणिक विचलन

व्याकरणिक मानक नियमसङ्गत नलेखिएका पद, पदावली, वाक्य तथा सङ्कथन नै व्याकरणिक विचलन हो । यसअन्तर्गत व्याकरणिक कोटि, भाषिक एकाइ, पदवर्ग, पदक्रम, आदरार्थी आदिमा विचलन देखिने हुन्छ । 'व्याकरणको मानक र व्यवस्थित अनुक्रममा हुने अतिक्रमण वा तिनको उल्लङ्घन नै व्याकरणिक विचलन हो (गौतम, २०६६, पृ. ५३९) ।' यस्तो व्याकरणिक विचलन गद्य रचनामा भन्दा पद्य रचनामा बढी पाइन्छ । कविताको भाषा व्याकरणको नियममा रहने यान्त्रिक भाषाभन्दा फरक खालको हुने हुनाले यसमा बढी मात्रामा व्याकरणिक विचलन देखिन्छ । आख्यानात्मक साहित्यमा व्याकरणिक विचलनयुक्त पद, पदावली तथा वाक्यको प्रयोग कम हुन्छ । यति हुँदाहुँदै पनि 'गाउँको माया' कथामा व्याकरणिक विचलन पाइन्छन्, जस्तै :

'अरे, के कुरा गछौँ, सर्वत बिसाउँछ यहाँको पानीले ।' (पृ. ३६)

'यहींनिर कुवा छ, गत सालको वर्षामा मूल फुटेको ।' (पृ. ३६)

'ऊ वरपर छरिएका सिमलका राता फूलहरू जम्मा पाउँ थियो-सायद गोरुलाई खुवाउन ।' (पृ. ३७)

कथामा प्रयुक्त उपर्युक्त व्याकरणिक विचलनका वाक्यले कथालाई रोचक, सम्प्रेष्य तथा विशिष्ट भावयुक्त बनाउन मद्दत पुऱ्याएको पाइन्छ ।

(ग) वर्णात्मक विचलन

कुनै पनि भाषामा रहने एउटा निश्चित मानक ध्वनि वा वर्णव्यवस्थाको अतिक्रमण नै वर्णात्मक विचलन हो । 'भाषाको उच्चार्य खास ध्वनि वा वर्णका तहमा देखापर्ने विचलनलाई वर्णात्मक वा ध्वन्यात्मक विचलन भनिन्छ (लुइटेल, २०६२, पृ. ८६) ।' यसलाई ध्वन्यात्मक वा ध्वनिप्रक्रियात्मक विचलनसमेत भनिन्छ । यस्तो खालको विचलन भाषाको लेख्य रूपमा भन्दा बढी कथ्य रूपमा पाइन्छ । साहित्यिक रचनामा यस्तो विचलनयुक्त प्रयोग विशेष गरी दोस्रो भाषीको प्रयोग गर्दा भएको पाइन्छ भने कतैकतै प्रसङ्गवश प्रयोग भएको पनि पाइन्छ । 'किसन (पृ. ३५), किस्ना (पृ. ३६), भरोस (पृ. ३७), बस्याछन् (पृ. ३७), खैर (पृ. ३७) तथा किसुन (पृ. ३७) जस्ता वर्णात्मक विचलनको प्रयोग गाउँको माया कथामा भएको छ ।

(घ) आर्थी विचलन

भाषिक प्रयोगका क्रममा प्रयुक्त भाषाको अभिधेय अर्थ वा कोशीय अर्थमा रहने विचलन नै आर्थी विचलन हो । भाषाको प्रयोग गर्दा त्यहाँ प्रयुक्त शब्दहरूको आफ्नै कोशीय अर्थ रहेको हुन्छ । त्यस्तो कोशीय अर्थलाई नै मानक अर्थ मानिन्छ । भाषामा प्रयुक्त शब्दको कोशीय अर्थ मात्र अभिव्यक्त गर्न नसकी लक्षणा वा व्यञ्जना शब्दशक्तिद्वारा विशेष अर्थबोध गराउनु नै आर्थी विचलन हो । यस्तो विचलन विशेषतः कवितामा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । 'कवितामा आर्थी विचलन पैदा गर्नका लागि उपमादि अलङ्कार, विभिन्न विम्ब, प्रतीक आदिले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् (लुइटेल, २०६२, पृ. ८७) ।' यसरी आर्थी विचलन गराउँदा साहित्यिक रचना वा काव्यमा विशिष्टता उपलब्ध हुने हुँदा साहित्यिक रचनामा आर्थी विचलन गराइन्छ । 'गाउँको माया' कथामा प्रयुक्त आर्थी विचलनसम्बन्धी केही तथ्याङ्कलाई यहाँ प्रस्तुत गरिन्छ :

‘...तर्कनाहरूविच रम्दै धुलौटे सडक नापै थिएँ ।’ (पृ. ३५)

‘घाँस खुर्किरहेको होला ।’ (पृ. ३५)

‘कुनै चिट्ठीपत्र पनि छोडेनौ ?’ (पृ. ३५)

यसरी यस कथामा आर्थी विचलनको प्रयोग भएको पाइन्छ । जसले गर्दा उनका साहित्यिक रचनाको भावगत विशिष्टता भनै चुलिएको देख्न सकिन्छ ।

(इ) प्रयुक्ति विचलन

साहित्य रचनाका क्रममा भाषिक प्रयोगका लागि विभिन्न विषय क्षेत्रका शब्दहरूको उपयोग गरिन्छ । त्यस्ता विषय क्षेत्रहरू विज्ञान, प्रविधि, कानून, गणित, मनोविज्ञान, शिक्षा आदि हुन् । यस्ता विषय क्षेत्रमा प्रयोग हुने शब्दहरूको उपयोग गरी एउटै व्यक्तिले परिवेश, विषय, सन्दर्भ र प्रसङ्गानुरूप साहित्यिक रचना गर्दछ । ‘यसमा एउटा परिवेश वा प्रसङ्गको भाषालाई अर्कै परिवेश वा प्रसङ्गमा प्रयोग गरिन्छ (गौतम, २०६६, पृ. ५४७) ।’ प्रयुक्ति विचलनले साहित्यको क्षेत्रलाई विषयवस्तु वा प्रसङ्गानुसार फराकिलो बनाउने हुँदा यस्तो प्रयोगले साहित्यिक रचनालाई परम्परागत लेखनभन्दा भिन्न र विशिष्ट बनाउन यसको सार्थक र सोद्देश्यमूलक प्रयोग गरिनुपर्दछ । ‘गाउँको माया’ कथामा रहेका प्रयुक्ति विचलनका केही उदाहरण ‘रिहर्सल (पृ. ३४), कृतदास (पृ. ३६), बनी (पृ. ३७), चार-चार मन (पृ. ३७), खुर्पी (पृ. ३७) आदि हुन् ।

यसरी भण्डारीका साहित्यिक रचनामा प्रयोग भएका प्रयुक्ति विचलनले उनका साहित्यिक रचनाको मूल्यलाई थप उचाइमा पुऱ्याउन सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

(२) समानान्तरता

कथाको भाषिक शैली निर्माणका लागि समानान्तरता अर्को महत्वपूर्ण तत्व हो । यसलाई आवृत्ति वा पुनरावृत्ति पनि भनिन्छ । भाषिक तत्व तथा एकाइहरूको समानान्तरताले भाषिक अभिव्यक्तिमा मिठास थपेर विशेष भूमिका खेलेको हुन्छ । ‘कृतिमा कुनै भाषिक अभिलक्षण वा एकाइको नियमित पुनरावृत्तिलाई समानान्तरता भनिन्छ । विचलनभन्दा विपरीत अभिलक्षण मानिने समानान्तरता अतिरिक्त नियमितताका रूपमा देखिन्छ भने विचलन अनियमितताका रूपमा देखिन्छ । समानान्तरता छन्द, अलङ्कार, तुक, समता आदिको प्रयोगमा हुने पुनरावृत्तिका रूपमा देखापर्छ । यस्तो पुनरावृत्ति वा नियमितता वर्ण, अक्षर, रूपिम, शब्द, पदसमूह, उपवाक्य, वाक्य, सङ्कथन, अर्थ आदि सबै भाषिक तहहरूमा हुन्छ (शर्मा, २०५५, पृ. ५५३) ।’ कथामा समान वर्णदेखि समान पद, पदावली, वाक्यांश र वाक्य दोहोरिनु नै समानान्तरता वा आवृत्ति हो । कथामा विशेषगरी यस्ता समानान्तरताले भाषिक अभिव्यक्तिलाई विशिष्ट र सम्प्रेष्य बनाउन भूमिका खेलेको हुन्छ । यस्ता समानान्तरताले कथाको अभिव्यक्तिमा विशिष्टता प्रदान गरेको हुन्छ भने साङ्गीतिकता पनि प्रदान गर्दछ । त्यस्तै ‘समानान्तरताले अतिरिक्त नियमितताको सङ्कल्पनालाई आधार बनाएको हुन्छ । समानान्तरताको अर्थ कुनै भाषिक लक्षण वा विधानको पुनरावृत्तिको नियमितता हो । पुनरावृत्तिको नियमितता भाषाका हरेक स्तरमा देख्न सकिन्छ (श्रीवास्तव, सन्. १९७२, पृ. ५८) ।’ समानान्तरताको प्रयोग भाषाका विभिन्न एकाइहरूमा हुन्छ । यसरी कथामा समान ध्वनिदेखि शब्दसम्म विभिन्न भाषिक तहमा हुने समानान्तरताले कथालाई बोधगम्य, सम्प्रेषणीय र विशिष्ट भावयुक्त बनाउँछ ।

कथामा समानान्तरताको प्रयोग विभिन्न तरिकाबाट गरिएको हुन्छ । ध्वनिको समानान्तरतादेखि शब्दगत समानान्तरतासम्मले कवितामा कथालाई बोधगम्य बनाएको हुन्छ । यस बिचमा वर्णको समानान्तरताले कथालाई विशिष्ट लयात्मक बनाउँछ । शब्दको समानान्तरताले अनुप्रासयुक्त लयोत्पादन गरिरहेको हुन्छ भने पदावलीगत समानान्तरताले विशिष्ट लयात्मक बनाई भावाभिव्यक्तिमा खास अर्थयुक्त बनाइदिन्छ । यहाँ यस कवितामा समानान्तर रूपमा प्रयोग भएका, आवृत्ति भएका वा दोहोरिएका ध्वनि, वर्ण र शब्दहरूको पहिचान गरी यस्ता समानान्तरताले निर्माण गरेको भाषिक शैलीको अध्ययन गर्ने कार्य गरिएको छ ।

वर्ण, अक्षर तथा शब्दगत आवृत्तिमा ध्वनिको समानान्तरता

कथाको भाषिक शैलीको अध्ययन गर्ने क्रममा कथाकारले ध्वनि, वर्ण, अक्षर तथा शब्दको समानान्तरतालाई कसरी उपयोग गरेका छन् भनी वर्ण, अक्षर तथा शब्दगत आवृत्तिमा ध्वनिको समानान्तरतालाई अध्ययन गर्न सकिन्छ। यस कथामा वर्ण, अक्षर तथा शब्दगत आवृत्तिमा ध्वनिको समानान्तरता हुन पुगी भाषिक शैलीको विशिष्ट प्रयोग भएको देखिन्छ। यसले कथालाई विशिष्ट भावयुक्त र सम्प्रेष्य बनाएको छ। यस कथामा भएको वर्ण, अक्षर, शब्द तथा ध्वनिको समानान्तरता अर्थात् आवृत्तिको अवस्थालाई उदाहरणीय रूपमा अझै स्पष्ट पार्न यहाँ तालिकाको प्रयोग गरिएको छ। जसले कथामा विशिष्ट शैली निर्माणमा भएको समानान्तरतालाई सूक्ष्म रूपमा देखाएको छ।

तालिका १

वर्ण, अक्षर तथा शब्दगत आवृत्तिमा ध्वनिको समानान्तरता

वर्ण, अक्षर तथा शब्द	समानान्तरता वा आवृत्ति	ध्वनि आवृत्ति	अनुच्छेद	हरफ	पृष्ठ
ग/गाउँ	पाँच	चारपटक मात्र	पहिलो	१-२	३४
म/मान्छे	नौ	पाँचपटक मात्र	दोस्रो	१-५	३४
दै	पाँच	ऐ ध्वनि पाँचपटक	तेस्रो	१-३	३५
पो हो कि	तीन	तीनपटक मात्र	चौथो	२	३५
औ/यौ	तीन	औ ध्वनि तीनपटक	पाँचौं	१-२	३५
प	पाँच	पाँचपटक मात्र	छैठौं	५-८	३५
खोला	पाँच	नवौं		१-४	३६

कथामा भाषाको विशिष्ट शैली निर्माणका लागि आएका वर्ण, अक्षर तथा ध्वनिमध्ये माथिको तालिकामा देखाइएका वर्ण/अक्षरको समानान्तरता वा आवृत्तिमध्ये पटकपटक प्रयोग भएको वर्ण/अक्षरलाई वर्णगत आवृत्ति वा समानान्तरता भनिन्छ। यति हुँदाहुँदै पनि कथामा धेरै स्थानमा दुई वा दुईभन्दा बढी पटक दोहोरिएका वर्ण वा अक्षरको आवृत्ति भएको छ। पटकपटक आएका वर्णको ध्वनिगत आवृत्ति भने अन्य वर्णको ध्वनिसँग मात्र हुन पुगेको छ। माथिको तालिकाको अध्ययन गर्दा वर्ण वा अक्षरगत आवृत्तिभन्दा ध्वनिगत आवृत्तिको कारण कथामा विशिष्ट भाषिक शैलीको प्रयोग भएको देखिन्छ। समग्रमा यस कथामा ध्वनि आवृत्ति तथा वर्णको घोषत्वका आधारमा पनि विशिष्ट भाषिक शैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ।

निष्कर्ष

इसमालीको 'गाउँको माया' कथामा भाषिक शैलीको प्रयोग विभिन्न कोणबाट भएको पाइन्छ। यस्ता शैलीशिल्पको प्रयोगले गर्दा नै उनको कथा उत्कृष्ट बन्न पुगेको देखिन्छ। कुनै पनि साहित्यिक रचनालाई शैलीगत हिसाबले विशिष्टता प्रदान गर्नका लागि विभिन्न विधि र पद्धतिको उपयोग गर्न सकिन्छ। यस अनुसन्धानात्मक लेखमा तिनै विधि र पद्धतिमध्ये कथामा बढी उपयोग गरिएका चयन र अग्रभूमीकरणको अध्ययन गरिएको छ। जसमा चयनअन्तर्गत पर्यायवाची चयन, व्यावहारिक चयन, व्याकरणिक चयन, शैलीय चयन, विशिष्ट पारिभाषिक चयन तथा वाक्यात्मक चयन रहेका छन्। यसरी चयनलाई आधार मानेर अध्ययन गर्दा कथामा पर्यायवाची शब्दहरूको यथोचित चयनले भाषिक मधुरता प्रदान गरेको छ भने व्यावहारिक चयनले शाब्दिक वैशिष्ट्य शैलीको उच्चतालाई प्रकट गरेको पाइन्छ। त्यस्तै व्याकरणिक चयनले मानक रूप र अमानक रूपको प्रकटीकरणसँगै भाषिक शैलीलाई उत्कृष्ट बनाएको देखिन्छ। शैलीय चयन, विशिष्ट पारिभाषिक चयन र वाक्यात्मक चयनले पनि कथामा प्रयुक्त शैलीको विशिष्टतालाई उजागर गरेको पाइन्छ। अग्रभूमीकरणअन्तर्गत रहेका विचलन र समानान्तरताले फरक ढङ्गबाट भाषिक शैलीलाई प्रस्तुत गरेका छन्। विशेषतः कथामा प्रयोग भएको विचलनले भाषाशैलीगत वैशिष्ट्य र कलात्मक सौन्दर्य प्रस्तुत गरेको छ।

सन्दर्भ सूची

- इस्माली (२०५२), *माछो माछो भ्यागुतो*, साभ्ना प्रकाशन ।
- गौतम, देवीप्रसाद (२०४९), *नेपाली भाषा-परिचय*, साभ्ना प्रकाशन ।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६६), *समकालीन नेपाली कविताका प्रवृत्ति*, पैरवी प्रकाशन ।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६९), *कविताको सैद्धान्तिक विमर्श*, पाठ्य सामग्री पसल ।
- घिमिरे, कृष्णप्रसाद (२०६९), *अनुसन्धानात्मक समालोचना*, कला बुक सेन्टर ।
- घिमिरे, कृष्णप्रसाद (२०७१), 'कथाकार ललिता दोषीका कथाको शिल्पविधान', *महामण्डल*,
(१/२५, साउन-असोज) पृ. ३-८ ।
- नेपाल यात्री, पूर्णप्रकाश (२०५३), *नेपाली भाषाको ऐतिहासिक मीमांसा*, एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- नेपाल, घनश्याम (सन् २००९), *शैलीविज्ञान*, एकता बुक हाउस प्रा.लि. ।
- लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६०), *कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास*, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६२), *कविताको संरचनात्मक विश्लेषण*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६७), *नेपाली काव्य समालोचना*, पैरवी प्रकाशन ।
- शर्मा, मोहनराज (२०५५), *समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग*, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- श्रीवास्तव, रविन्द्रनाथ (सन् १९७२), *शैलीविज्ञान और आलोचना की नई भूमिका*, केन्द्रीय हिन्दी संस्थान ।
- Culler, J. (1997). *Literary theory*. Oxford University Press.